

OTDK-DOLGOZAT

2015

Feltétel nélküli alapjövedelem feltétel nélkül?

Alternatív válasz a jövő egy társadalmi-gazdasági problémájára

Unconditional basic income without conditions?

Alternative response to one of future's socio-economic- problem

Kézirat lezárva: 2014. március 25.

Tartalom

1.	Bevezetés	1
2.	A feltétel nélküli alapjövedelem eredete és fogalma	3
2.1.	Történeti áttekintés	3
2.2.	Az alapjövedelem eszmei háttere	6
2.3.	Az alapjövedelem definíciója	6
3.	A közeljövő lehetséges gazdasági-társadalmi problémái.....	8
3.1.	A termelési - foglalkoztatási viszonyok átalakulása.....	8
3.2.	Társadalmi változások	11
3.3.	Beavatkozás indokoltsága.....	15
4.	Megfelelő eszköz-e a feltétel nélküli alapjövedelem?	17
4.1.	Munkaerőpiaci ösztönző?	17
4.2.	Az öngondoskodás ösztönzésére való hatás	20
4.3.	A hatékonyság problémaköre	20
4.4.	Képes-e elérni a célját?	21
4.5.	Jövedelemeloszlásra gyakorolt hatás.....	23
5.	Alkalmazhatósági feltételek és fenntartásaink	25
5.1.	Társadalmi feltételek	25
5.2.	Politikai feltételek.....	27
5.3.	Politikai gazdaságtani feltételek	28
5.4.	Technikai feltételek	29
6.	Összegzés.....	32

1. Bevezetés

A globális pénzügyi válság nyomán megkérdőjeleződött a mainstream közgazdasági gondolkodás megalapozottsága, és ezzel párhuzamosan egyre nagyobb figyelmet kapnak az alternatívákat keresők javaslatai. Úgy gondoljuk, hogy ennek oka a gazdasági válság mellett jelentkező értékválságban érhető tetten: az emberek piaci- és állami intézményekbe vetett bizalma megingott, ennek nyomán újra felvetődtek etikai kérdések. Érezhető tehát, hogy a haszonelvű gondolkodás más nézőpontokkal egészült ki: egyfajta útkeresés figyelhető meg. Ennek egyik jele a feltétel nélküli alapjövedelem gondolatának szélesebb körben való elterjedése. Magyarországon ez a civil kezdeményezéssel létrehozott LÉT-pénz javaslatban manifesztálódott.

E tanulmány célja harag és részrehajlás nélkül annak az elemzése, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem koncepció mennyiben tekinthető adekvát válasznak a munkanélküliséggel, a foglalkoztatással, a szegénységgel és a társadalmi kirekesztéssel kapcsolatos globális és hazai kihívásokra. Ezen belül többek között arra keresi a választ, hogy helyettesítheti-e a feltétel nélküli alapjövedelem a rászorultsági alapú, célzott szociálpolitikát, valamint alkalmas-e a szegénység mérséklésére. További kérdés, hogy a koncepció összhangba hozható-e a teljesítményösztönzéssel és az öngondoskodással.

A feltétel nélküli alapjövedelem aktualitását többek között a foglalkoztatással kapcsolatos rövid és hosszú távú kihívások adják. Ezek rövid távú eleme a munkanélküliség megugrása a 2007-ben kezdődött globális pénzügyi válság nyomán. A válságot követő fellendülés során több országban nem, vagy csekély mértékben emelkedett a foglalkoztatás, ami részben hosszabb távú problémákra is utal. Ugyanakkor nőtt a bizonytalanság és a kiszolgáltatottság a bérből és fizetésből élők egyes csoportjaiban.

A bevezetést követően áttekintjük a feltétel nélküli alapjövedelem történeti hátterét, a libertáriánus-egalitáriánus megközelítéseket. Ezenkívül ismertetjük a javaslat definícióját, mivel az értékeléshez szükségesnek véljük a fogalom pontos meghatározását. A harmadik fejezet során bemutatjuk azon globális társadalmi és gazdasági folyamatokat, amelyek a társadalom tagjainak bizonytalanságérzetét, szegénységi kockázatát növelhetik. Ezt követően a negyedik fejezetben értékeljük a feltétel nélküli alapjövedelem koncepcióját különböző – például teljesítményösztönzési, hatékonysági – szempontok alapján.

A vizsgálatot kiterjesztjük a koncepció alkalmazhatóságának különböző (társadalmi, politikai, gazdaságpolitikai, technikai) feltételeire is. Mindezeket figyelembe véve végül véleményt alkotunk a koncepcióval kapcsolatban: megfelelő intézmény lehet-e és amennyiben igen, milyen körülmények között alkalmazható a feltétel nélküli alapjővedelem, mint alternatív megoldási javaslat a társadalmi problémák megoldására.

Az általunk megfogalmazott hipotézisek a következők:

H₁: A feltétel nélküli alapjővedelem csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségeket.

H₂: A feltétel nélküli alapjővedelem fejlett jóléti államokban felválthatja a rászorultsági elvű segélyezési rendszert.

2. A feltétel nélküli alapjövedelem eredete és fogalma

A feltétel nélküli alapjövedelem koncepciójának áttekintése előtt érdemes feltenni az elvi kérdést: vajon az államnak kell-e garantálnia a megélhetéshez szükséges minimumfeltételeket minden állampolgára számára? A kérdésre valószínűleg sokan igennel felelnének, hiszen ahogy Marshall (1950) írja, a jóléti állam mibenléte a szociális állampolgáriságban ragadható meg. Két, egymás ellenpontjaként is kezelhető megközelítés létezik:

- egy igen erős szelekción alapuló, mindent a piacoknak alárendelő modell, illetve
- egy mindenki számára azonos feltételeket teremtő, univerzalista (de a piac szabadságát nem korlátozó) államfelfogás.

A kettő közötti alapvető különbség a hatékonyság és a szociális célok szembeállításában ragadható meg, amely egy évszázados vitára vezethető vissza. Bár mindkét álláspont mögött erős gazdasági - szociális érvrendszer húzódik meg, a kritikusok szerint az elméleteknek számos gyenge pontja is van.

Fontosnak tartjuk kijelenteni, hogy nézetünk szerint mindezek ellenére a kérdésben való állásfoglalás értékválasztás függvénye így az egyén szubjektív véleményétől nem mentes – ezáltal nem dönthető el csupán elvi- vagy éppen gazdasági szinten a jóléti hatások aggregálása alapján. Írásunkban mi az utóbbi, univerzalista gondolat értékelését tűztük ki célul.

A dolgozatban az univerzalista értékválasztást elfogadva bemutatjuk, hogy a társadalom alsó rétegeinek felzárkóztatására, kiszolgáltatottságuk csökkentésére tett kísérletek milyen következményekkel járhatnak a társadalom egésze számára, illetve megvizsgáljuk, hogy milyen elvi indokoltsága van a jelenlegi jóléti állami intézményrendszerrel való elmozdulásnak.

2.1. Történeti áttekintés

Az igény, hogy minden embert megillessen a javadalmaknak egy alapvető szintje már nagyon régre nyúlik vissza. A felvilágosodás korabeli francia filozófus, Montesquieu a következő idézettel fogalmazta meg az alapjövedelem gondolati alapját¹:

¹ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem univerzális gondolata lenne az egyetlen megoldás, csupán a szolidaritás igényének megjelenését fejezi ki.

"Az állam minden polgára számára felelősséggel tartozik egy biztos megélhetésért, élelemért, öltözkéért és egy olyan életstílusért, ami az egészségét károsan nem befolyásolja."
(Montesquieu, 1721)

Az első alapjövedelem jellegű konkrét kezdeményezés Thomas Paine angol származású politikus nevéhez köthető, aki 1796-ban megjelent *Agrarian Justice* nevű röpiratában az alábbi javaslattal állt elő:

"Tagadhatatlan az a tény, hogy a föld természetes, kulturálatlan formája mindig az egész emberiség közös tulajdonát képezte és fogja képezni. Minden ilyen tulajdonért egy földbért kelljen fizetni, ami egy közös alapba folyik. Ebből az alapból minden ember számára 21 éves életkorában 15 pfund sterling lesz kifizetve és ebből az alapból minden embernek 50 év felett évente 10 pfund sterling jár. Ez az összeg megillet minden embert, attól függetlenül, hogy szegény vagy gazdag." (Paine, 1796)

Ezt követően az alapjövedelem koncepciója a 19. századi utópista szocialistáknál jelent meg. Joseph Charlier (1848) a „Szociális probléma megoldása” című művében a garantált alapjövedelem biztosítását javasolta a társadalmi problémák kezelésére, amely alapjövedelmet a természetes erőforrások birtokosai által fizetett adókból kívánt finanszírozni. Ez a program véleménye szerint megszüntetné a tőke uralmát a munka felett. Charlier kortársa, a neves angol filozófus és közgazdász John Stuart Mill a „Politikai ökonómia elvei” (1849) című írásában szintén támogatta Charles Fourier *“right to subsistence”* elvét. (Idézi: Van Parijs, 2004) A Mill által elképzelt rendszer azonban nem akarja megszüntetni a magántulajdont, csak az elosztásban biztosított volna egy minimális szintet a közösség minden tagja számára.

Több mint fél évszázaddal később Clifford Hugh Douglas (1924) *Social Credit* koncepcióján alapuló politikai mozgalom karolta fel a kezdeményezést Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban és Kanadában. A *Social Credit* programjának részeként minden háztartás havonta részesült volna az alapjövedelem gondolatához hasonló „nemzeti osztalékban”.

Az alapjövedelem koncepciója a politikában is megjelent. Lyndon B. Johnson, az Amerikai Egyesült Államok elnöke által felkért bizottság vizsgálta az elképzelést. A bizottság pilotprojekteken is bizonyította, hogy az alapjövedelem miatt a munkára való hajlandóság csak

minimálisan csökken. A koncepciót mégsem sikerült elfogadtatni, pedig felmerült az 1972-es választási kampány során is.²

Az elképzelés megjelent a Nobel-díjas közgazdász James Meade “Agathotopia: The Economics of Partnership” című könyvében is, melyben egy ideális állam koncepciójának részletezésekor a következőket említi:

“The Payment of a Tax-Free Social Dividend for the Promotion of Equality, the Alleviation of Risk-Bearing, the Improvement of Incentives for Low Earnings, and the Simplification of the Welfare State. (...) Two of the basic reasons for this institution have already been noted; namely, (i) the equalising effect of providing everyone with the same basic income, and (ii) the reduction of risk when some part of income is unaffected by variations in a worker’s remunerations for work.” (Meade, 1989)

Az alapjövedelemhez hasonló elképzelés, a negatív jövedelemadó gondolata mellett érvelt – a keynesi keresletélénkítő gazdaságpolitikával szemben – a szintén Nobel-émlékdíjjal kitüntetett amerikai közgazdász, Milton Friedman (1996) is. Véleménye szerint a keynesiánus gazdaságpolitika inflációt és nagy állami bürokráciát teremt, viszont egy alapjövedelem jellegű konstrukció hatékony eszköz lehet a szegénység felszámolására, amely mentes az előbbi hatásoktól is. Friedman megoldási javaslatát gondolta tovább James Tobin, aki azonban a negatív jövedelemadó helyett az alacsonyabb felmerülő adminisztrációs költségek miatt egy univerzális “demogrant” bevezetését javasolta.³

A feltétel nélküli alapjövedelem koncepciója máig nagy érdeklődésre tart számot. Az 1987-ben megalakult Basic Income Earth Network idén már tizenötödik alkalommal szervez társadalmi és szakmai diskurzust a témában. A gyakorlati alkalmazásra Alaszka szolgáltat példát, de a gondolat nagyon népszerű Braziliában is, melyet Eduardo Suplicy szenátor képvisel legerőteljesebben.⁴ Európában januárban ért véget az a civil kezdeményezésre indított aláírásgyűjtés, amely a feltétel nélküli alapjövedelem társadalmi vitájának elindítását tűzte ki célul.

² Az elképzelést az amerikai elnökválasztás során George McGovern demokrata párti jelölt támogatta Richard Nixonnal szembeni küzdelemben.

³ A demogrant a feltétel nélküli alapjövedelemhez hasonló elképzelés, amely csak az alapvető társadalmi tényezők, a kor és a nem alapján biztosít juttatásokat.

⁴ A feltétel nélküli alapjövedelem koncepcióját fokozatosan vezetik be. Először csak egyes területeken (pl. Quantiga Velho), illetve csupán egyes elemeit (pl. Bolsa Familia) valósítják meg.

2.2. Az alapjövedelem eszmei háttere

Az alapjövedelem gondolatának megalapozásában fontos lépés volt Isaiah Berlin “A kétfajta szabadság” című (1969) írása, mely megkülönbözteti a negatív és pozitív szabadság fogalmát. Negatív szabadság alatt a külső tényezőktől (például az állami beavatkozástól) való függetlenséget értjük, míg a pozitív szabadság az egyén szabad akaratának megfelelő cselekvésre való képességet jelenti. A pozitív szabadság jogának elfogadása értelmében az állam feladata minden lakosa számára biztosítani azokat az alapvető javakat, amelyek az egyént a szabad választásra képessé teszik.⁵

Az alapjövedelem gondolata a rendkívül szerteágazó libertarianizmus politikai ideológiájának része. A libertáriánus felfogás szerint egy valóban szabad társadalomban minden egyén képes a saját szándékainak megfelelően élni, az ehhez szükséges szabadság pedig nem képzelhető el vagyon nélkül. A szabadság biztosításának tehát a magántulajdon megfelelő és hatékony jogi védelme szükséges, de nem elégséges feltétele. Ehhez az érveléshez kapcsolódik a feltétel nélküli alapjövedelem egyik legnagyobb képviselője, Philippe Van Parijs által megalkotott valódi szabadság gondolata, mely szerint:

“real freedom is not only a matter of having the right to do what one might want to do, but also a matter of having the means for doing it” (Van Parijs, 1995, p. 4.)

A Van Parijs által “valódi libertáriánusnak” tekintett nézőpont egyszerre tulajdonít jelentőséget a szabadság, az egyenlőség és a hatékonyság elvének. A neves belga filozófus, Van Parijs ezen gondolata megjeleníti a feltétel nélküli alapjövedelem ideológiai alapjait.

2.3. Az alapjövedelem definíciója

Az univerzális juttatásoknak több formája és megvalósítási lehetősége létezik, ezért fontosnak tartjuk a fogalom pontos definiálását és értelmezését. A fogalom mai értelmezése szerint: *“Az alapjövedelem olyan jövedelem, amelyet egy politikai közösség valamennyi tagja számára egyéni alapon biztosít, anyagi helyzettől függetlenül és munkakötelezettség nélkül.”* (Van Parijs, 2004, p. 10.)

⁵ A pozitív szabadság gondolatával Amartya Sen is foglalkozott, amelyet bővebben a negyedik fejezetben ismertetünk.

Az alapjövedelem jövedelmi funkcióját tekintve fontos megkülönböztetés, hogy készpénzben, és nem természetbeni javakban való támogatásról van szó. Az alapjövedelem többi jellemzőjének megfelelhetnek az élelmiszerjegyek vagy akár az alanyi jogon járó állami szolgáltatások is. Az alapjövedelemnek valóban garantálnia kell legalább az alapvető megélhetés feltételeit, különben elveszítheti társadalom- és gazdaságpolitikai szerepét. Ehhez szükséges, hogy a juttatás rendszeresen járjon, ezáltal folyamatosan képes legyen biztosítani az alapvető javakhoz való hozzáférést.⁶

Az alapjövedelemben az adott területen élő politikai közösség összes tagjának részesülnie kell, mivel ha csak a társadalom valamilyen szűkebb csoportja (például csak az adott állam polgárai) számára biztosított a támogatás, akkor ez tovább erősítheti a társadalmon belüli különbségeket és ellentéteket. A legtöbb elképzelés szerint a finanszírozó az állam lenne, de elképzelhető az is, hogy egy nemzetek feletti szinten levő szervezet például az Európai Unió –, vagy éppen a nemzetállam egy kisebb egysége vezetné be az alapjövedelem intézményét. A definíció szerint a közösség minden tagja számára biztosított az alapvető javak megvásárlásához szükséges juttatás, amely azonban nem feltétlenül jelent azonos mértékű támogatást a gyermekek, a nyugdíjasok és az aktív korúak esetében. Fontos kitétele a fogalomnak, hogy az alapjövedelem vagyoni, családi és jövedelmi helyzettől függetlenül, valamint munkakötelezettség nélkül járjon. Ha ugyanis ezen feltételek közül valamelyik sérülne, már a rászorultság alapú segélyezés fogalmáról beszélhetnénk.

⁶ Az alapjövedelem és az egyszeri nagyszegű támogatás között azonban nincs nagy különbség, mivel az befektethető olyan módon, hogy a kedvezményezett élete végéig részesüljön az alapjövedelemnek megfelelő mértékű juttatásban. Az egyösszegű juttatásforma mellett érvel Thomas Paine mellett Bruce Ackermann és Ann Alstott "The Stakeholder Society" (1999) című könyve is.

3. A közeljövő lehetséges gazdasági-társadalmi problémái

Az elmúlt évtizedekben számos olyan folyamat vált megfigyelhetővé, melyek hatással voltak mind az egyén életkörülményeire és ösztönzőire, mind a piaci környezetre. A következőkben összefoglaljuk ezeket, hogy megfelelő rálátást biztosítsunk az állami szerepvállalás szükséges kiterjedtségét vitató megfontolások, ajánlások mögött meghúzódó érvekre. Az érvek mögöttes folyamatainak feltárása és ismertetése révén magyarázatot adunk a feltétel nélküli alapjövedelem aktuális politikai - közgondolkodási felvetülésére.

A fejezetben bemutatottak fejlett gazdaságokra vonatkoznak, mivel az erősebb alakítóerővel rendelkező folyamatok a piac fejlettségéből és a munkaintenzitásbeli különbségekből eredően ezen gazdaságokban előbb jelentkeznek, mint a fejletlen gazdaságokban. További fontos különbség a pénzügyi piacok megléte, fejlettsége, valamint a pénzügyi rendszer beágyazottsága. Fejletlen gazdaságok esetében is megfigyelhetők változások, azonban ezek más hatások mentén jelennek meg, ebből következően nem célunk ezek vizsgálata.

3.1. A termelési – foglalkoztatási viszonyok átalakulása

A fejlődést lehetővé tevő intézményi környezetnek, és az azt leginkább megvalósító és megtestesítő technológiai haladásnak köszönhetően folyamatosan változnak a termelés – azaz a termékek és szolgáltatások összessége előállításának – feltételei, igényei, körülményei. A nagymértékű technológiai fejlődés és az új technológiák termelési folyamatokba való adaptációja hatással van a gazdasági szereplők viselkedésére. Megváltozhat:

- a vállalatok termelési és munkakeresleti függvénye;
- a lakosság munkakínálati függvénye;
- a munkaerőpiaci egyensúly;
- a jövedelemeloszlás görbéje.

A termelés átalakulása

A technológiai fejlődés nyomán megváltoztak a termelés keretei: az alacsony egységköltség melletti sorozatgyártásról a hangsúly egyre inkább áthelyeződött az alacsony egységköltség melletti specializált fogyasztói igények kielégítésére. A fejlett országok világgazdaságbeli nagymértékű integráltsága együtt jár a termelővállalatok

költségoptimalizációjával és a komparatív előnyök kihasználásával, azaz a termelés áthelyezésével. A földrajzi korlátok fokozatos megszűnése, a termelés automatizáció és robotizáció miatti felgyorsulása a fejlett országokban az ipari jellegű termelésről a szolgáltatászektorok felé való egyre nagyobb fokú elmozdulást hozta magával. A termelés munkaerőigénye folyamatosan csökkent. A termelési oldal igényeinek kiszolgálására széles szolgáltatászektor épült ki, hatalmas piacokkal. Gondolhatunk például a pénzügyi szolgáltatókra, az üzleti- és számviteli tanácsadókra, a kiszervezett üzleti folyamatokat elvégző BPO⁷ vállalatokra, ICT⁸ megoldásokat kínáló vállalatokra.

Foglalkoztatásra gyakorolt hatás

A technológiai fejlődés révén a gyártási folyamatok számottevő részét robotizálni lehet, míg a számítástechnika területén elért áttörések nyomán a néhány éve még utópiába illő elgondolások is lassan valósággá válnak. Ezen változások jelentőségét hangsúlyozta többek között Vámos Tibor akadémikus és Bill Gates, a Microsoft számítástechnikai óriásvállalat alapítója is.

“Software substitution, whether it's for drivers or waiters or nurses ... it's progressing. ... Technology over time will reduce demand for jobs, particularly at the lower end of skill set. ... 20 years from now, labor demand for lots of skill sets will be substantially lower. I don't think people have that in their mental model.” (Gates, 2014)

A szoftveres automatizáció Gates szerint tehát az alacsony hozzáadott értékű munkahelyeket fenyegeti leginkább, és erre az emberek nem készültek még fel - már ha egyáltalán tisztában vannak ennek jelentőségével. Gates szerint a probléma megoldására a döntéshozók sem készültek még fel, akik a munkavállalók részéről a minimálbérek emelésének igényével találkozhatnak.

Vámos Tibor akadémikus, az MTA SZTAKI Intézeti Tanácsa elnöke szerint egy harmadik ipari forradalom kapujában állunk, amely rövid időn belül felforgatja a munkaerőpiacot, és azon keresztül a politikai-társadalmi berendezkedést.

⁷ business process outsourcing

⁸ information and communications technology

“A valós folyamatok pedig, (...) gyorsabban haladnak, mint a ráébredések. (...) Technikai alapja az az automatizálással mozgatott fejlemény, hogy a robotokkal és robot jellegű berendezésekkel olcsóbbá és megbízhatóbbá válik a munka, mint ma a legolcsóbb, a szegényebb országokba kihelyezett tevékenység.” (Vámos, 2013)

Vámos Tibor egy egyszerű példán keresztül bemutatja, hogyan rajzolhatják át az ösztönzőket mindezek a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalán egyaránt. A gépesített termelés bizonyos esetekben jelenleg is olcsóbb órabérre vetítve, mint a munkabérrel versenyző országokba kihelyezett termelés, így a munkaerő gépekkel való felváltása keresletszűkítő hatású. Ráadásul, ha a munkabérhez hozzávesszük a különböző, állam által juttatott szolgáltatásokat és a szociális védőháló költségeit, akkor a munkaerőköltségek még magasabbak. Ez további ösztönzést jelenthet a humán munkaerő gépekkel való kiváltására.

A fent leírt folyamat egyáltalán nem újkeletű. Keynes is foglalkozott ezzel egy 1930-ban íródott tanulmányban:

“This means unemployment due to our discovery of means of economising the use of labour outrunning the pace at which we can find new uses for labour.” (Keynes, 1930, p. 3.)

Nemcsak a tanulmány írásakor, de a közelmúltban is ez történt, amikor a fejlett gazdaságokban működő (ipari) termelő vállalatok kiszervezték a termelést az olcsó munkabérrel versengő fejlődő országokba. Így azok a rétegek, akik a magas hozzáadott értékű ipari termelésből emiatt kiszorultak, kénytelen voltak az alacsony hozzáadott értékű szolgáltatászektorban (pl.: kiskereskedelem) elhelyezkedni. Ez a szektor, ha fel is tudta szívni a munkaerő-túlkínálatot, alacsonyabb munkabért garantált (ráadásul ez a szektor sem mentes a gépesítés jelentette fenyegetéstől).

Hasonló jövőképet vázol fel a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet⁹ ezévi jelentése is, mely kitér arra, hogy a folyamatok következtében a munkavállalók jelentős számban kihullhatnak a munkaerőpiacról az érintett régiókban¹⁰, és ennek nyomán a kitűzött foglalkoztatási célok egyre elérhetlenebbé válnak. (ILO, 2014)

⁹ International Labour Organization, ILO

¹⁰ Közép- és Dél-kelet Európa, Latin-Amerika, Dél-kelet Ázsia, FÁK, Karib-térség

Az atipikus foglalkoztatás térnyerése

A munkaerőpiac rugalmassága a termelés felgyorsulása, a földrajzi korlátok megszűnése és a munkavállalókkal szemben támasztott mobilitási követelmények miatt megnövekedett. Ez a rugalmasság nemcsak a munkaerő fluktuálásának – másik oldalról: a munkahelyek közötti gyors váltás – lehetőségében manifesztálódik, hanem a foglalkoztatás jellegének átalakulásában is: a teljes munkaidős, határozatlan idejű szerződésekről a részmunkaidős, határozott idejű szerződésekre való áttérésben is. Ebbe a kategóriába tartoznak továbbá a munkaerőkölcsönzés keretében foglalkoztatottak, illetve a távmunkát végzők is.

A kiábrándító munkanélküliségi helyzetre és az új igényekre való reakcióként szabályozói oldalról (pl.: Németországban) felmerült a 32 órás munkahét bevezetésének lehetősége. A hagyományosan értelmezett munkafogalom mellett értelmezett foglalkoztatási ráták javítása érdekében ez egy plauzibilis megoldás lehet, hiszen azonos keresleti tényező mellett csökkenti az állástalanok számát. Fennáll azonban a lehetősége annak, hogy ez további munkaerőpiaci rugalmasságot okozhat, valamint az alapvető problémára - mely keresletoldaltól ragadható meg, - nem ad választ.

Az atipikus foglalkoztattak egy új társadalmi réteg (prekariátus¹¹) alapját képezhetik, azonban a kérdés Standing (2011) szerint az, hogy e réteg megjelenése és bővülése egy új társadalmi osztály kialakulásához vezet, vagy valójában már egy kialakult, önálló társadalmi osztályról beszélhetünk.

3.2. Társadalmi változások

Az információs társadalom

Az előző alfejezetben vázoltak hatással vannak a fogyasztókra, a munkavállalókra, tehát a társadalom tagjaira, akik viselkedésük, várakozásaik és elvárásaik megváltoztatásával tudnak reagálni. A folyamat időben elhúzódó, azonban a feltétel nélküli alapjövedelem hívei és az idézett

¹¹ A fogalmat először francia szociológusok használták. A kifejezés a bizonytalan és a proletáriátus szavak francia megfelelőinek összeméréséből ered.

szerzők szerint a fejlett társadalmakban jelentős mértékben és egyre szélesebb körben újrarajzolja mind a fogyasztói szokásokat, mind a jóléti állammal szembeni elvárásokat.

Megfigyelhető a szolgáltató szektor minden eddiginél nagyobb térnyerése, melyre lehetőséget a globalizálódás, a pénzügyi folyamatok beágyazottsága, az alapvető fogyasztási cikkek előállításához szükséges munka mennyiségének csökkenése, az általános jólét növekedése ad. A fogyasztók költségvetési korlátja jelentős mértékben kitolódott a hitelekhez való könnyű hozzáférés, és azok olcsó költsége következtében. Ez az összfogyasztás növekedését okozza.

A fogyasztási szerkezet átalakulása igényt, keresletet támaszt a fogyasztók részéről a “színes”, újszerű megoldásokra, legyen szó élményközpontú szolgáltatásnyújtásról, infokommunikációs megoldásokról (ICT szektor), pénzügyi tanácsadásról vagy épp újfajta IT eszközökről. Említést tehetünk továbbá a pénzügyi-, befektetési szolgáltatást nyújtókról, a biztosító társaságokról, az öngondoskodás köré épülő vállalkozásokról.

A termeléshez köthető folyamatok és feladatok kiszervezése és a fogyasztók számára nyújtott szolgáltatások azt is jelentik (a hagyományos értelemben vett termelés munkaerő-igényességének csökkenését feltételezve), hogy ezen gazdaságokban a foglalkoztatottak egyre nagyobb hányada a szolgáltatószektorban helyezkedhet el.

Míg a termékek előállításával foglalkozó iparágakban a munkaerőigény fokozatosan csökken az automatizáció és robotizáció miatt, addig a szolgáltatószektorra a munkaerő magasabb fluktuációja jellemző. Ennek oka egyrészt a mély, specializált tudás szükségtelensége, másrészt a munkáltató részéről felmerülő, gyorsan változó igények. E két tényező alapján az egyénnel szemben támasztott legfontosabb elvárásnak az információs társadalmakban nemcsak a földrajzi értelemben vett mobilitás, hanem a feladatkörök közötti váltást lehetővé tevő rugalmasság, valamint a tanulási képesség (docilitás) tűnik (Szabó, 2000). Angell (1996) szerint a társadalomban megfigyelhető eddigi törésvonalak így könnyedén átrendeződhetnek, és újabb törésvonal alakulhat ki az ún. információs szegények és információs gazdagok között. (Idézi: Szabó, 2000)

A létbizonytalanság érzésének növekedése

A modernizáció gyorsasága és a folyamatosan változó igények, a fluktuáció általános jelenséggé váló megjelenése az “élethosszig” tartó foglalkoztatottság megszűnését jelenti: a munkavállalók jelentősen több munkahelyen fordulnak meg életük gazdaságilag aktív szakaszában. Egyes gazdaságokban ennél többet is megfigyelhetünk: problémát jelenthet a munkaerőpiac keresleti oldalának szűkülése és - a népesség növekedéséből fakadóan - a kínálati oldal növekedésének egyidejűsége, ez ugyanis a munkanélküliségi adatok romlását eredményezi. Ráadásul a munkavállalók egyre nagyobb hányada atipikus foglalkoztatott.

Mindezeket mikroszinten mérlegelve megállapíthatjuk, hogy aláássák a kiszámíthatóságot, és növelik a munkavállalók által érzékelt bizonytalanságot. Kiemelendő, hogy nemcsak a nem foglalkoztatottak körében nőhet a bizonytalanság érzése, hanem a foglalkoztatottak körében is, hiszen az egyre bonyolultabbá váló és egyre dinamikusabban változó iparágak folyamatait az üzleti jellegű információkorlátozás miatt igen nehezen tudja átlátni egy szervezeti struktúrában alul, de akár még középen elhelyezkedő munkavállaló is. (Különösen igaz ez az ún. prekariátus rétegre, illetve a fizikai munkásokra és a középosztály alsó részére.) Ezzel párhuzamosan az egyének saját munkaerőpiaci értékükkel kapcsolatosan kialakult elképzelései is könnyen tévesnek bizonyulhatnak a keresleti oldal alkupozíciójának erősödéséből fakadóan.

A prekariátus réteg Standing (2011) meghatározása alapján olyan egyénekből áll, akik foglalkoztatási bizonytalanságokkal és állásbizonytalanságokkal¹² élnek együtt. Ezekből eredően nemcsak jövedelmi bizonytalansággal szembesülnek, de létbizonytalansággal is. Biztos munkaidentitás híján kilátásuk sincs létbiztonságuk körülményeinek megteremtésére. Mindezek miatt a társadalom alsó rétegeiben helyezkednek el, ráadásul Standing szerint a társadalmi csoport létszáma egyre nő. Ide tartoznak azok, akik tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról, a pályakezdő tartós munkanélküliek, az atipikus foglalkoztatásban résztvevők, az alkalmi foglalkoztatottak, rokkantak, bevándorló vendégmunkások.

¹² Fontos megkülönböztetni a kettőt: biztos foglalkoztatási viszonyok között is lehet állásbizonytalanságról beszélni. Ez utóbbi esetben az egyén folyamatos stressznek, pszichológiai nyomásnak van kitéve, mely a kiszámíthatóság-, biztonságérzetét csökkenti. (Pl.: állandó áthelyezéseknek van kitéve, mely miatt képtelenné válik az egzisztenciaépítésre.)

A gazdasági szerkezet átalakulása, valamint a fentiekben tárgyalt bizonytalanságok és a társadalomban esetlegesen bekövetkező változások nyomán beszélhetünk a prekariátus réteg válságos helyzetéről. Standing (2011) szerint számuk világszerte nő, mely előbb-utóbb felvethet szociális, illetve segélyezési problémákat egyaránt.

Társadalmi egyenlőtlenségek szerepe

További említésre méltó kérdéskör a társadalmi egyenlőtlenségek megléte. A jóléti államok intézményrendszerei többek között a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését is igyekeznek elősegíteni (függetlenül liberális, kontinentális vagy szociáldemokrata voltuktól), ugyanis az egyenlőtlenségek megléte, magas mértéke a társadalom polarizálódásához vezet, és a gazdasági teljesítőképességre is káros hatással van.

A jövedelemtermelésben megfigyelhető, egyre nagyobb különbséget a felső és alsó rétegek között - azaz a jövedelmi olló további szétnyílását - érdemben csökkenteni nem lehet, ez a kapitalizmus, és a tőkejövedelmek tagadása volna. Fontos azonban, hogy a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező rétegek helyzetét javítani lehet és kell is, meg kell számukra teremteni a minden jóléti állam eszmei magját adó szociális állampolgáriság nyújtotta kedvezményeket. Garai László (2012), az ismert gazdaságpszichológus¹³ szerint a társadalom toleranciájának mértéke az egyenlőtlenségekkel szemben több szinten dől el. A társadalom toleráns a nagymértékű:

- vagyoni egyenlőtlenségekkel szemben, ha kevésbé egyenlőtlen a jövedelmek elosztása
- jövedelmi egyenlőtlenségekkel szemben, ha kevésbé egyenlőtlen a jólét megoszlása az egyes csoportok között
- jóléti egyenlőtlenségekkel szemben, ha a méltóságuk közel egyenlő.

A fenti összefüggések sorrendiséget feltételeznek, tehát az egyén tolerálhatja a viszonylag nagymértékű vagyoni különbségeket, ha a jövedelmi különbségek csekélyebbek. Ráadásul az azokban esetlegesen mutatkozó különbségeket is tudja tolerálni, ha a jólétben mérhető különbségek nem számottevőek. Garai szerint mindhárom közül az utolsó összefüggés a legfontosabb: ha az emberi méltóságban nincsenek különbségek függetlenül a státusztól, akkor is

¹³ Széchenyi-díjas egyetemi tanár, az MTA doktora

tolerálhatóak a jóléti különbségek, és így tovább. Hogy méltóságunk egy adott társadalomban közel egyenlő-e, arra az alábbi definíció adja meg a választ:

“Méltóságon sem valamilyen tisztán morális jelenséget értek itt, hanem egy nagyon is súlyos gazdaságpszichológiai hatótényezőt, amely meghatározza a fogyasztásnak azt a részét, melyet az ember nem szabadon választ, hogy örömet szerezzen magának, mint a jóléti fogyasztás esetében, hanem amely szükséges ahhoz, hogy létét fenntartsa, méghozzá abban a minőségében, ami az ő emberi minősége.” (Garai, 2012, p. 147.)

3.3. Beavatkozás indokoltsága

A feltétel nélküli alapjövedelem hívei a bér munka válságáról értekeznek. Az emögött érezhető érveket és tényezőket áttekintettük, de mit is jelent a bér munka válsága?

Társadalmaink a közelmúltban a bér munka társadalmi voltak, melyek a “[fizetett]munka etikája és a foglalkoztatási szerepek köré épültek”. (Dahrendorf, 1994, p. 228 idézi: Török, 2009, p. 64) Érdekes adalék a mainstream közgazdászok viszonyulása a Dahrendorfnál megjelenő, társadalmi megbecsültséget, státuszt meghatározó munkához. Előbb a teljes foglalkoztatást tartották elérendő célnak, mely biztosítja a fejlődést, később azonban megjelent a munkanélküliség természetes rátája (mely folyamatosan növekszik). Ez explicit módon kijelenti, hogy mindig is (egyre nagyobb számban) lesznek olyanok, akik kiszorulnak a munkaerőpiacról. Eközben a minimálbér korábbi, konszenzuson alapuló szerepe is megváltozni látszik a kínálatoldali közgazdaságtan előretörésével: azt a szociális védőháló egy implicit intézménye helyett egyfajta rigiditási tényezőként kezdték el kezelni. Szerepének ártértelezésével a bér rugalmasság is megvalósulhatott, mely a munkavállaló biztonságérzetére káros hatással volt. (Standing, 1992)

Ahogy azt szemléltettük, “a bér munka a modern társadalmakban a társadalmi integráció alapja, és így a modern polgári demokráciák alapja.” (Török, 2009, p. 64.) Amennyiben ezt elfogadjuk, akkor azt is be kell látnunk a fentiekben ismertetettek alapján, hogy egy foglalkoztatási válság könnyedén társadalmi, illetve értékválságba fordulhat át.

A feltétel nélküli alapjövedelem szorgalmazói szerint erre feloldást a munka fogalmának – jelentéstartalmának – bővítése, és az ahhoz való viszonyulás ártértelezése, az intézményrendszer

új fogalomhoz illesztése adhat. A munka szerepe folyamatosan változott a történelem során: az ókori, létfenntartó jellegétől a protestáns etika elterjedésével eljutott a modernkori bérmunka fogalmához. Az egyik esetben a cél egyik esetben létfenntartó jövedelem megszerzése, míg a másikban a társadalom pozitív megítélését váltja ki. Ahogy a neves német szociológus Offe is írja, napjainkban: “ *a munka személyesen fontos tevékenységként, az önmegvalósítás elsődleges terepeként*”. (Idézi: Török, 2009, p. 65.)

Megfelelő intézményrendszer bevezetése mellett lehetőség adódna a társadalom számára (és az egyén számára) hasznos, ám eddig munkaként el nem ismert tevékenységek önkifejező munkaként való végzésére. Ilyenek lehetnek például a különböző háztartási munkák, a nem passzív tevékenységgel eltöltött szabadidő.

4. Megfelelő eszköz-e a feltétel nélküli alapjövedelem?

Miután értékválasztásunk alapján elfogadtuk, hogy az állam feladata biztosítani minden állampolgára számára az alapvető megélhetéshez szükséges javakat, arra keressük a választ, hogy milyen formában és milyen körülmények között célszerű ezt az államnak a feltétel nélküli alapjövedelem segítségével elérnie. Ennek érdekében az alábbi fejezetben áttekintjük milyen hatása van egy intézményi megoldásnak olyan tényezőkre, mint az ösztönzők, jövedelemelosztás, a hatékonyság, valamint a többi társadalmi intézménnyel való kapcsolat.

Vizsgálatunk fókuszát két fő kérdéskör köré csoportosítottuk:

- *Reális választ képes-e adni a feltétel nélküli alapjövedelem koncepciója a mögöttes meghúzó indokokra, azaz képes-e felszámolni a mélyszegénységet és a társadalmi kirekesztettséget?*
- *A vizsgált szempontok alapján megfelelő intézmény-e a feltétel nélküli alapjövedelem, vagy a jóléti állam szociális hálójának hatékonyabb megoldást jelentene-e a problémára?*

A feltétel nélküli alapjövedelemmel foglalkozó legtöbb szerző¹⁴ – általában a rá jellemző értékválasztás alapján – pusztán a koncepció egyik oldalát mutatja be. Vagy a hibáit hangsúlyozza, vagy az előnyeit állítja a középpontba. Célunk elfogultság nélkül bemutatni a feltétel nélküli alapjövedelem lehetséges előnyeit és hátrányait.

4.1. Munkaerőpiaci ösztönző?

Az ösztönzőkre gyakorolt hatások közül az egyik legtöbbet említett és talán legfontosabb a munkavállalás ösztönzésének kérdése. Számos, az alapjövedelem koncepciójával kritikus véleményalkotó szerint jelentős problémája az elképzelésnek, hogy nem ösztönöz kellő mértékben munkára, mivel az alapvető javak már biztosítva lennének az egyének számára. A klasszikus közgazdasági érvelés szerint túl kicsi lenne a különbség a munkabér és az

¹⁴ A feltétel nélküli alapjövedelem koncepciójának legelismertebb képviselője Philippe Van Parijs. A téma további kiemelkedő szerzői között Brian Barry, Stuart White, Charles Clark, Tony Fitzpatrick és Guy Stading nevét említhetjük.

alapjövedelem között, ami már nem motiválná legális, bejelentett munkára a potenciális munkavállalókat. A foglalkoztatottság csökkenése különösen erős lehet a fiatalok és a nyugdíjkorhatárhoz közel állók esetében, illetve a társadalom azon alacsonyabb végzettségű csoportjainak körében, akiknél vélhetően a legkisebb lenne a munkából szerzett és a feltétel nélküli jövedelem közötti különbség. A foglalkoztatottság csökkenése pedig számos negatív következménnyel járhat az elmaradó adóbevételektől kezdve a társadalmi integráció problémájáig.

A kritikusok szerint a feltétel nélküli alapjövedelem - mely időskorban is biztosítja a megélhetéshez szükséges források egy részét - ha nem is csökkenti a munkavállalók számát, akkor is a szürke, illetve feketegazdaságban való részvételre ösztönöz, mivel az adó- és járulékbefizetésekhez kevésbé kötődik az egyén számára közvetlen juttatás, azaz lazul az állami szolgáltatások biztosítás jellege.

A feltétel nélküli alapjövedelem támogatói szerint ennek ellenkezője történne. Az univerzális juttatás ösztönözné az embereket a munkára, mivel az alapjövedelem forrása a legtöbb ismert elképzelés szerint a szociális segélyek megszüntetéséből származna. Jelenleg a jóléti államokban a segélyt legtöbbször valamilyen módon a jövedelemhez kötött paraméterek alapján adják az arra rászorulóknak. Az egyén jövedelmét a munkavállalás növeli, így viszont kizorulhat a segélyezett köréből. Eképpen fordul elő a munkanélküliségi csapdának nevezett jelenség, melyben a fáradtságos munkavállalás esetén csupán valamivel több jövedelmet képes megszerezni az egyén, ez pedig nem motiválja őt a jövedelemszerzésre. Az alapjövedelem viszont – mivel feltétel nélkül járna – nem csökkenne munkavállalás esetén, így a teljes munkabér plusz jövedelemként jelenne meg a munkavállaló számára.

További előnye az alapjövedelem koncepciójának, hogy támogatja megfelelő állás megtalálását a munkavállaló számára, mivel nem szükséges anyagi kényszerből elfogadnia a rosszabb állásajánlatot, azaz több időt tölthet a számára ideális munka keresésével. A jövedelmek munkavállalástól való szétválasztása, azaz a munka dekommodifikációja csökkenti a munkapiac ragadóságát, az így létrejövő rugalmasabb és hatékonyabb munkaerőpiac pedig hozzájárulhat a nagyobb gazdasági növekedéshez. (Clark, 1996) Az alapjövedelem segíthet megakadályozni, hogy tartós munkanélküliség esetén elszegényedjen a potenciális munkavállaló, aki ezáltal

könnyebben tud visszatérni a munka világába. Ehhez kapcsolódóan az alapjövedelem alkalmazását "aktuálissá" teszi a harmadik fejezet során már ismertetett létbizonytalanságban élő új társadalmi osztály, a prekariátus létszámának növekedése. Az alapjövedelem a szegényebb és a bizonytalanságban élő, állandó keresettel nem rendelkező családok számára megteremti a munkavállalás alapfeltételeit, melynek segítségével folyamatosan hozzájutnak azokhoz a javakhoz (lakhatás, élelem), amelyek alapvető feltételei a tisztességes életnek és a későbbi munkavállalásnak. Az alapvető feltételek megteremtésével az alapjövedelem hozzájárulhat a társadalmi osztályok közötti konfliktusok mérsékléséhez. A brazil Quatinga Velho nevű faluban 2008-ban bevezetett kísérlet megmutatta, hogy csökkenthető a bűnesetek elkövetése az univerzális juttatásforma biztosításával. (Brancaglione, 2012)

A koncepció támogatói azért sem értenek egyet a munkavállalás ösztönöztségét érintő negatív véleményekkel, mert szerintük azt az anyagi motivációkon kívül jelentős mértékben befolyásolja a munka kedvező pszichológiai hatása. Az embereknek igénye van a munkára, mivel ezen keresztül fejleszthetik és használhatják különböző képességeiket, valamint a munka fontos szerepet játszik szocializációs szempontból. Nehezen megkérdőjelezhető továbbá, hogy annak a munkavégzésnek a produktivitása alacsonyabb, amelyet csupán az anyagi kényszer miatt végzünk. (Van Parijs, 1995) Ezenkívül nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a társadalom számára fontosak és értéket képviselnek az olyan nem klasszikus jövedelemszerző munkaformák is, mint a háztartási vagy az önkéntes munka. Az ilyen jellegű tevékenységek szerepe megnő a klasszikus jövedelemszerző munkaformákkal szemben a harmadik fejezetben kifejtett munkaerőpiaci változások miatt. Bertrand Russell neves angol filozófus szavaival élve azonban *"lesznek, akik szerint, bár egy kis szabadidő kellemes, az emberek nem tudnának mit kezdeni napjaikkal, ha csupán négy órát dolgoznának a huszonnégyből. Ha ez igaz a modern korra, akkor ez civilizációnk súlyos bírálatának tekinthető, a megelőző korokra ez egyáltalán nem volt jellemző. Akkor volt idő könnyedségre és játékoságra, amelyet aztán a hatékonyság kultusza valamennyire korlátok közé szorított... A városi lakosság szórakozásai passzívvá váltak: moziba járás, meccsnézés, rádióhallgatás, stb. Ez abból fakad, hogy az emberek energiáit egészében a munka köti le; ha több szabadidejük lenne, ismét megtanulnák, hogy örüljenek azoknak az élvezeteknek, amelyekben korábban aktívan részt vettek."* (Bertrand Russell, 1992, idézi: Skidelski, 2012 p. 20)

A feltétel nélküli alapjövedelem munkára való ösztönzésének problémája azért sem valós érv a támogatók szerint, mivel az alacsonyabb foglalkoztatottság elsődleges indoka az álláshelyek alacsony száma, nem pedig a potenciális munkavállalók alacsony ösztönzöttsége. Amíg jelentősen több munkanélküli van, mint betöltetlen álláshely, addig ez nem a fő problémát jelenti, hanem a megoldást a munkaerőpiacról tartósan kiszorulóknak számára. (Bánfalvi, 2014)

4.2. Az öngondoskodás ösztönzésére való hatás

Ha az ösztönzőket az öngondoskodás témakörében vizsgáljuk megállapíthatjuk, hogy az alapjövedelem ronthatja a lakosság megtakarítási hajlandóságát, mivel minden esetben nyújt egy fix, stabil jövedelmet. Így megakadályozható, hogy munkanélküliség esetén hosszabb távon jövedelem nélkül maradjon az egyén. Az alapjövedelem támogatói szerint ez a jelenlegi jóléti államok széles szociális hálójára is igaz, viszont a feltétel nélküli jövedelem egy tiszta, kiszámítható rendszert alakít ki, ami még növelheti is az öngondoskodási hajlandóságot.

Az öngondoskodás témaköréhez kapcsolódó alapjövedelem elleni érv továbbá, hogy ha az alapjövedelem forrása a szociális kiadások csökkentése, akkor hátrányos helyzetbe hozhatja azokat az embereket, akik a társadalom számára is hasznos plusz terheket vállalnak. Barbara Bergmann (2004) szerint például társadalompolitikailag nem lenne igazságos, ha a gyermekgondozást nem állami szinten garantálnák, hanem azt a szülők az alapjövedelemből fizetnék. Azok a családok ugyanis, amelyek az alapjövedelmet gyermekgondozásra fordítanánk alacsonyabb életszínvonalon élnének, míg a gyermekgondozás állami biztosítása azonos szintet garantálna a többgyermekes családok számára is. Hasonló érvek hozhatóak fel a többi, állam által nyújtott meritokratikus javakkal kapcsolatban is. Szakpolitikai intézkedéseivel az állam kevésbé tudná céljainak megfelelően ösztönözni a lakosságot. Felmerül azonban a kérdés, hogy szükséges-e, illetve lehet-e az állam ebben a tekintetben paternalista. Ezen a ponton azonban visszaérkezünk a második fejezetben ismertetett értékválasztás kérdéséhez.

4.3. A hatékonyság problémaköre

A feltétel nélküli alapjövedelem koncepciójának egyik legnagyobb kérdése, hogy mennyire hatékony eszköz kitűzött céljának elérésében. Képes-e felzárkóztatni a társadalom legsóbb rétegeit, miközben nem rontja az ország teljesítőképességét sem? A feltétel nélküli alapjövedelem

előnye - feltétel nélküliségéből adódóan - hogy biztosan eljut minden rászorulóhoz. Nincsenek adminisztrációs és egyéb társadalmi, jövedelmi követelményei, amelynek következtében a segélyezés sosem képes a társadalom rászoruló rétegeit teljes mértékben elérni. Bánfalvi István szociálpolitikai szakértő Magyarország esetében ezt úgy fogalmazza meg, hogy “ *A mi igazgatási kultúránk, nyilvántartási rendszereink, munkapiaci anomáliáink, hagyományaink mellett, és nem utolsósorban a burjánzó előítéletek miatt, sajnos elképzelhetetlen, hogy épp a legrászorultabbak sokasága ne szoruljon ki a túléléshez szükséges minimális pénzellátásból is, ha az nem feltétel nélkül jár*”. (Bánfalvi, 2014. p. 10.)

Nem elhanyagolható előny, hogy komolyabb adminisztrációs feladatot nem terhel sem az államra, sem a lakosságra, ezáltal jelentősen csökkenthetőek a bürokratikus kiadások. Az alapjövedelem koncepciójának eredményességét – pontosabban a rászorultaknak juttatható források mennyiségét – kétségtelenül rontja, hogy azoknak is juttat forrásokat, akik nem szorulnak rá. A munkaerőpiac harmadik fejezetben kifejtett lehetséges változásait – bizonytalanság növekedése nem csak az alsóbb társadalmi osztályok esetében – figyelembe véve fontos lehet azonban a juttatás univerzális jellege. Fontos előnye továbbá az univerzalitásnak, hogy ezáltal megszűnne a juttatás segély jellege, amely negatív pszichológiai hatást gyakorol a rászorultakra, illetve a bizonytalanságnak kitett társadalmi csoportokra is.

A kritikusok szerint a magasabb feltétel nélküli alapjövedelem finanszírozása magasabb adókat igényel, az ezáltal létrejövő magas redisztribúciós arány azonban rontja a gazdaság hatékonyságát és növekedését. (Clark, 1996) A feltétel nélküli alapjövedelem hatékonyságát és igazságosságát megkérdőjelező kritika szerint a jóléti állam segélyezési politikája hatékonyabb lehet “*mivel jobban figyelembe veszi a szükségletek különbségeiből adódó egyenlőtlenségeket. Ha nekem szükségem van egy drága műtetre, neked viszont nem, akkor az, hogy mindketten kapunk alapjövedelmet, nem sokat segít majd abban, hogy egyenlőbb helyzetbe kerüljünk*.” (Bergmann, 2004, p. 118.)

4.4. Képes-e elérni a célját?

A hatékonysággal kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy képes-e az alapjövedelem elérni társadalmi célját és felszámolni – vagy legalábbis jelentős mértékben csökkenteni – a mélyszegénységet. Képes-e az állam ehhez megfelelő mértékű jövedelmet biztosítani? A

koncepció legnagyobb és legismertebb támogatója, Van Parijs véleménye szerint az alapjövedelmet a lehető legmagasabban szinten kell megvalósítható, mivel ez szolgálja a valódi szabadság eszméjét, vagyis azt, hogy a társadalom tagjainak a lehető legtöbb lehetőségük legyen azt tenni, amit szeretnének.

A szegénységgel foglalkozó szociológusok szerint a mélyszegénység felszámolása nem lehetséges pusztán anyagi juttatásokon keresztül. Indiában például szárazság vagy egyéb természeti problémák okozta éhínségek megszüntetésére az állam közmunkákon keresztül juttat az életben maradáshoz szükséges jövedelmet. A juttatások ugyan fontos szerepet játszanak az éhínségek megakadályozásában, ezek azonban csupán tüneti kezelése a problémának és sokszor sikertelenek is. Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász mellett érvel, hogy szükséges biztosítani az egyén „pozitív szabadságát” (a negatív mellett természetesen), azaz biztosítani kell az élethez szükséges alapvető társadalmi, kulturális és anyagi feltételeket. Véleménye szerint az egyéni szabadságok igazságosabb elosztása vezethet a jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység mértékének csökkentéséhez. (Amartya Sen, 1992)

Amartya Sen a szegénységet a képességek hiányával határozta meg, amelyre azonban nem csak a jövedelmek alacsony foka hat. Képesség alatt Sen azt a szabadságot érti, hogy megválaszthatjuk, mire használjuk fel az általunk birtokolt javakat. A jólétnek tehát nemcsak a birtoklás, hanem a szabad döntések, azaz a képességek is részét képezik. Ezen képességeket meghatározó legfőbb tényezők az oktatás, az egészség és a személyi szabadság. Az egyén jövedelemszerző képességét jelentősen befolyásolja az életkora, a neme, a társadalmi státusza vagy éppen lakóhelye, amikre azonban nincsen – vagy csak korlátozott mértékben van hatással. Az állam feladata, hogy ezeknek a tényezőknek a kedvezőtlen hatását mérsékelje. Kizárólag közvetlen jövedelemtranszfereken keresztül azonban nem lehetséges a szegénység felszámolása. (Todaro, 2012) Ezt azonban a téma elismert szerzője, Van Parijs se vitatta: *“Az alapjövedelem bevezetéséért folyó harc – akár a fenti, akár más lépéseket követve történjék – természetesen nem léphet a legfontosabb feladatok, a gyermekek színvonalas iskoláztatása és a jó minőségű egészségügyi alapellátás biztosítása helyébe.”* (Van Parijs, 2004)

4.5. Jövedelemeloszlásra gyakorolt hatás

A feltétel nélküli alapjővedelem célja a kiszolgáltatott társadalmi csoportok felzárkóztatása és nem közvetlenül a jövedelemeloszlás javítása. Egy tehetősebb háztartás jövedelmére csak marginális hatással lenne az alapjővedelem intézményének bevezetése. A legalsóbb jövedelmi deciliseket viszont mindenképpen pozitívan érinti az alapjővedelem, mivel biztosan mindenkire eljut. A jelenlegi jóléti állam által nyújtott szolgáltatások és juttatások sokszor nem jutnak el a hajléktalanokhoz vagy azokhoz, akik nem ismerik az igénybe vehető szolgáltatásokat, illetve azok igénylésének módját. Az alapjővedelem célja a bizonytalanság csökkentése a legalsóbb társadalmi osztályokban, illetve a társadalmi lecsúszás megakadályozása. Ennek következtében az alapjővedelem pozitív hatással van a jövedelemeloszlás alsó ágára. (Esping-Andersen, 1990)

A feltétel nélküli alapjővedelem koncepciójának eddig még nagyon kevés gyakorlati megvalósítása ismert. Ezek közül az egyik az állami olajjővedelmeket kezelő Alaska Permanent Fund által évente, minden alaszakai lakosnak kor, nem vagy bármilyen egyéb feltétel nélkül kiosztott osztalékjővedelme. Goldsmith (2005) tanulmánya megvizsgálta az alaszakai alapjővedelem társadalmi hatásait, melyben rámutat az Egyesült Államok többi állama és Alaszka közötti jövedelemeloszlásbeli különbségekre. A szerző idézi az Economic Policy Institute adatait, mely szerint az elmúlt tíz évben a legalsó jövedelmi ötödbe tartozó családok jövedelme 28 százalékkal nőtt, míg a leggazdagabb ötödé 7 százalékkal. Ezzel szemben a többi államban átlagosan 12 százalékkal nőtt az alsó ötöd és 26 százalékkal a felső ötöd háztartásainak jövedelme. Goldsmith természetesen hozzáteszi, hogy ez nem kizárólag a feltétel nélkül nyújtott osztalékjővedelemnek köszönhető, hanem számos más tényező együttes eredménye. Példaként említi, hogy a legtöbb új állás azokban a szektorokban jött létre, amelyekben a jövedelemeloszlás alsó ágán lévők dolgoznak. A minden lakos számára évente járó osztalék további kedvező hatásának tekinthető, hogy megnövelte az önkéntes munkák számát. A legtöbb jobb körülmények között élő lakos azonban csak egy karácsonyi ajándéknak fogta fel az osztalékot. (Az osztalékjővedelmet rendszeresen karácsony előtt juttatják el lakosokhoz.) Érdekes hatása lehet még az alapjővedelemnek, hogy megnövelte az államba bevándorlók - különösen az alacsonyabb jövedelmű családok - számát. (Goldsmith, 2005)

Ebben a fejezetben arra kerestük a választ, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem koncepciójának univerzális megoldása milyen hatással van a ösztönzőkre, a jövedelemeloszlásra, valamint hogy milyen hatékonysággal képes elérni célját. Megállapíthatjuk, hogy egy hatékonyan működő erős szociális hálóval rendelkező jóléti állam is képes az alapjövedelem eredeti célját - a mélyszegénység felszámolását - anélkül elérni, hogy mindenkinek juttatásokat biztosítana. A szociális háló kiépítése azonban jelentős méretű bürokráciát teremt, valamint nem ér el minden rászorulót. Az alapjövedelem akkor jelenthet jobb megoldást a szelektív segélyezési politikánál, ha sok a rászoruló és kevésbé fejlett az állam szociális rendszere. Ez a kérdés azonban már továbbvezet a következő fejezethez, amelyben a feltétel nélküli alapjövedelem alkalmazhatósági feltételeit vetjük vizsgálat alá.

5. Alkalmazhatósági feltételek és fenntartásaink

Megállapítottuk, hogy az állami intézményrendszer és az abba integrálódott munkaerőpiac szoros kapcsolatban vannak egymással. Éppen ezért szükséges bizonyos feltételek teljesülése, mielőtt párbeszéd kezdődhetne egy, a feltétel nélküli alapjövedelem eszmerendszerére épülő javaslatról. A fejezet során arra a kérdésre keressük a választ, hogy amennyiben megfelelő eszközként fogadjuk el az alapjövedelemet, milyen társadalmi, kulturális feltételei lehetnek az alkalmazásának. Véleményünk szerint attól ugyanis, hogy egy konstrukció jó intézmény, még nem feltétlenül alkalmazható az összes helyen és időben. Ebből következően fontosnak tartjuk kifejteni és bemutatni a koncepció értékelése során általunk számba vett alkalmazhatósági feltételeket, melyeket társadalmi, politikai és intézményi csoportosításban tárgyalunk. Ezzel párhuzamosan összegeznénk a feltétel nélküli alapjövedelem gondolatával kapcsolatos fenntartásainkat is.

Az univerzális juttatások biztosításának értékelésekor figyelembe kell venni a társadalom jellemzőit, az állami intézményrendszer felépítését, valamint az ország jövedelmi helyzetét. Ezen tényezők függvényében eltérhet, hogy milyen elsődleges cél elérése érdekében vezetik be az alapjövedelemet. Egy gazdagabb országban lehet pusztán a jövedelem újraelosztásának eszköze, míg egy szegényebb és nagyobb egyenlőtlenségekkel rendelkezőben pedig a mélyszegénység megszüntetését tűzheti ki céljául.

5.1. Társadalmi feltételek

Amikor egy univerzalista értékrenden alapuló állami transzfer – legyen az feltétel nélküli alapjövedelem vagy éppen negatív jövedelemadó – bevezetése kerül szóba, akkor véleményünk szerint ezt csak széles társadalmi egyeztetés révén létrejött konszenzus alapján lehet megfontolni. Ugyanis ha olyan intézményekről beszélünk, melyeknek a politikai közösség minden tagja kedvezményezettje, akkor szükségszerű, hogy a kérdésben az állampolgárok egyetértsenek, – megelőzve ezzel a szélsőséges álláspontok kialakulását – megteremtve a lakosság értékválasztásán keresztül a szociális állampolgáriság gyakorlatát.

Egy ilyen, közös megegyezésen alapuló közösség tagjai függetlenebbek a munkaerőpiactól - és éppen ezért talán nagyobb öntudattal rendelkeznek. Paradox módon azonban az államtól, mint intézménytől¹⁵ éppen annak ellenére függnek jobban, hogy az nagyobb szabadságot biztosít számukra. A nagyobb szabadság az egyén által érzékelt emberi méltóság nagyobb egyenlőségének – hiszen a lehetőségek adottak – hatására nagyobb esélyt nyújt a társadalom tagjai számára az egymással szembeni nyíltságra.

Ehhez a közös megegyezéshez szükséges, hogy a társadalom tagjai bizonyos mértékig nyílt gondolkodásúak és toleránsak legyenek egymással szemben. Ahogyan arra – Garai László gondolatmenete alapján – a 3. fejezetben rámutattunk, a tolerancia nagy mértékben függ a tapasztalt egyenlőtlenségektől: a vagyoni (részleges) egyenlőtlenségekből induktívan levezetve a folyamatot kiderül, hogy az emberi méltóságban tapasztalható egyenlőség adhatja egy fejlett, gazdag¹⁶, boldog társadalom alapját.

Ez utóbbi szempontjából azonban végletesen eltérnek egymástól a különböző (azaz eltérő fejlettségű) országok, melynek szemléltetésére és a gondolatmenet kifejtésére Svájcot és Magyarországot hasonlítjuk össze. A gondolatmenet szempontjából az összevetést indokolja, hogy a két ország egy képzeletbeli skála két ellentétes pontján helyezkedik el.

Svájcban a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetéséről civil kezdeményezésre népszavazást írtak ki. Célja nem a pusztá redistribúció útján megvalósított esélyteremtés, hanem társadalmuk russeli értelemben vett szabadidő felé fordítása, a minőségi időtöltésre Magyarországon merőben más a helyzet: figyelemfelkeltő jelleggel dobta be a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetési lehetőségeiről szóló tanulmányát egy civil csoport a közfigyelem állóvízébe. Az itthoni felvetülés lényegét azonban egészen más adja: a szerzők a kirekesztés és mélyszegénység elleni harc hatékony eszközét látják benne. A lakosság részéről érkező hozzászólások elutasító, kellemetlenkedő jellege nem okozott meglepetést. Magyarországon és a hasonló helyzetű országokban a társadalom polarizált, az egyenlőtlenségek magas szintjét lehet

¹⁵ Nem politikai kiszolgáltatottságról van szó, hiszen a politikai függőséget csökkenti az intézkedés, hanem az állami juttatások miatti függőségi viszonyról.

¹⁶ A gazdagot nem szigorúan közgazdaságilag, a vagyoni helyzetre értelmezve használjuk itt: gazdag társadalom az, melyben az egyének kölcsönösen tisztelik és elismerik egymás különbözőségét.

tapasztalni úgy, hogy a lakosság több, mint egynegyede tartós nélkülözésben él (OECD, 2014). Mivel azonban az (alsó-)középosztályban magas a szegénységi kockázat, és a bérből élők alsó jövedelmi rétegei még mindig szegénynek számítanak, ezért kénytelenek élesen elhatárolódni a legszegényebektől, ezzel mintegy megkülönböztetve, feljebb értékelve magukat. Ebből azt a következtetést lehet leszűrni, hogy a nem megfelelően működő rászorultsági alapú segélyezés nemhogy megakadályozná a lesüllyedést, az alsó jövedelmi osztályok kilátástalanságának növekedését, hanem épphogy a társadalmi rétegződés folyamatait erősíti fel.

Ferge Zsuzsa (2014) e folyamatok következményére mutat rá: paradox módon az ilyen országokban a legelesettebbek helyzetének javítása előtt a legszegényebb bérből élők jövedelmi helyzetének javítására van szükség, hogy a társadalom gazdaságilag aktív tagjai által észlelhető egyenlőtlenségek és kiszolgáltatottságok csökkenjen. Csak utána lehet súlyos károk okozása nélkül megkezdeni a legalsóbb rétegek felzárkóztatását.

Ezek alapján valóban belátható a bevezetőben tett megjegyzés, miszerint számos megközelítés létezhet mind a cél szempontjából, mind a gondolat által közvetített értékek szempontjából. Különböző országokban különböző célok beteljesítésének eszközét látják benne, politikai hovatartozástól és vagyoni helyzettől függetlenül.

5.2. Politikai feltételek

A feltétel nélküli alapjövedelem koncepciójának társadalmi feltételei mellett fontos elkülönülten megvizsgálni a bevezetés és az alkalmazás politikai feltételeit is, mivel egy ilyen intézmény megvalósításához szükséges, hogy a politikai szereplőknek is érdekükben álljon az alkalmazása. Ezzel kapcsolatos fenntartásainkat fejtjük ki az alábbiakban röviden.

Az alapjövedelem finanszírozásának forrása feltehetően egyes már meglévő segélyek és támogatások megszüntetése lenne, amelynek következtében szűkülne az adott kormány szakpolitikai mozgástere. Ezek a részintézkedések azonban rendkívül fontosak a politikai elit számára, mivel ennek segítségével tud előrelépést felmutatni, illetve egyes társadalmi csoportokat megszólítani, amik a hatalom megszerzésének, illetve megtartásának legfontosabb eszközei. Az angol keyhole economics fogalmával kifejezhető konkrét, kisebb területeket érintő megoldási javaslatok sikere azonban meglehetősen kétséges. Sokszor a figyelembe nem vett – és olykor

jelentősebb befolyással rendelkező – tényezők miatt nem éri el célját az intézkedés, sőt sok esetben káros, nem szándékolt következménnyel is járhatnak az ilyen jellegű megoldások. A legjobb példa erre talán a gyermekvállalás ösztönzése érdekében nyújtott anyagi támogatások esete. Kétségtelen, hogy a támogatások segítenek a gyermek felneveléséhez szükséges anyagi feltételek megteremtésében, de a gyermekvállalást számos más tényező is befolyásolja, amelyek miatt mégsem tudták ezek a programok jelentős mértékben megemelni a születések számát. Az Európában tapasztalható demográfiai válság megakadályozására bőkezű anyagi juttatásokat biztosít a legtöbb európai állam, de mégis megállíthatatlannak tűnik a társadalom előregedése a kontinensen.

A feltétel nélküli alapjövedelem koncepciója növelné a munkavállaló munkáltatóval szembeni alkupozícióját (Purdy, 1988), de csökkentené a politikai döntéshozóknak való kiszolgáltatottságát is, amely hozzájárulhatna a társadalom demokratikus működésének javulásához. Ezzel szemben egyértelműen sértené a munkaadók és a politikusok érdekérvényesítő képességét, így egy ilyen jellegű univerzális intézmény bevezetéséről a megfelelő demokratikus feltételek megléte esetén beszélhetünk csak.

5.3. Politikai gazdaságtani feltételek

A feltétel nélküli alapjövedelem nem vezethető be minden jóléti államban annak ellenére, hogy célját tekintve hasonló azokhoz: az univerzális ellátás biztosítását és a szegénység felszámolását, az egyenlőtlenségek kiegyenlítését tekintik feladatuknak. Azonban a megválasztott eszközrendszer nem független a rezsimtípustól: más például a piaccal való kapcsolat, az alapvető javakhoz való hozzáférés biztosításával kapcsolatos álláspont vagy a szociális védőháló kiterjedtsége.

Egy liberális jóléti államban (pl.: Egyesült Államok, Egyesült Királyság) a piac szerepe nagy, mivel az állam támogatást nyújt a fogyasztó számára, hogy a piacon képes legyen megvásárolni az alapvető szolgáltatásokat. Ezen országokban rászorultsági elvű, jövedelemigazoláshoz kötött segélyezést valósítanak meg, valamint a társadalom- és nyugdíjbiztosítás szerény színvonalon valósul meg. Ezekből kifolyólag az adóelvonások szintje viszonylag alacsony.

Ezzel szemben egy skandináv-típusú jóléti államban (pl.: Svédország) a piacot úgy szabályozza az állam, hogy a szociális jogok a középosztály számára is minél erősebben érvényesíthetőek legyenek, az egyenlőséget a lehető legmagasabb szinten igyekszik megvalósítani. Az állam alanyi jogon biztosítja a juttatásokhoz (szolgáltatásokhoz) és a közjavakhoz való hozzáférést, mely magas színvonalát magas adóelvonásokból finanszírozza.

A jóléti állam-rezsimek közül a skandináv (azon belül is a svéd) modell egészen közel áll a feltétel nélküli alapjövedelemhez annak alkalmazási feltételeit tekintve is. Azért valósulhat meg az univerzalista juttatások rendszere Svédországban, mert igen erős társadalmi kohézió alapul a berendezkedés. A társadalom homogénnek tekinthető, azonos kulturális alappal rendelkezik, tradicionálisan egalitárius. A döntő többség szívesen tartozik a rendszerhez – azaz viseli a magas adóterheket –, mivel úgy érzi, hogy abból visszakap. Ettől eltérően egy liberális jóléti állam egészen más társadalmi-politikai berendezkedésen alapul, mint amelyet az univerzalista juttatási rendszer megkívánna.

A nem skandináv berendezkedésű országokban azonban nemcsak a berendezkedés más, hanem a társadalom alapját képező értékrendszer is, mely sokkal távolabb esik a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetéséhez szükséges értékektől, így a bevezetés is inkább elméleti lehetőségként merülhet fel a nem skandináv berendezkedésű országokban, mintsem valós alternatívaként.

Látható tehát, hogy nemcsak a társadalmi-politikai tényezők meghatározása fontos kérdés, amikor az intézményi keretrendszer megváltoztatásáról gondolkodunk, hanem az állami berendezkedés formája sem. Fontos, hogy a közjavakhoz való hozzáférést biztosítva lássák az állampolgárok, valamint hogy bízzanak az államban, hogy hajlandóak legyenek vállalni ennek terheit. Egy ilyen jellegű konszenzus, mely nemcsak az elvek kérdéséről szól – hanem az állampolgárok magatartására gyakorolt hatásáról –, még inkább függ a társadalom alapját képező értékektől.

5.4. Technikai feltételek

Egy társadalmi-gazdasági intézmény bevezetésénél figyelembe kell vennünk, hogy milyen esetleges mellékhatásai vannak az adott javaslatnak, hogyan hat különböző társadalmi

csoportokra, és a cél elérését milyen tényezők akadályozhatják. Mivel nem volt célunk konkrét megvalósítási elképzelést vizsgálni, nem foglalkoztunk sem az alapjövedelem egyik legnagyobb kérdéskörével, a finanszírozás módjával, sem egyéb operatív, technikai jellegű kérdéssel.

Nem kerülhetjük meg azonban teljesen a megvalósítás egyik legfontosabb elemét, a finanszírozhatóságot. Egyetértünk Van Parijs (2004) véleményével, mely szerint nem járható út, ha az alapjövedelem teljes forrása az adók emelése, ahogy a segélyek és egyéb támogatások megszüntetése sem elegendő önmagában. Mindenképpen a kettő valamilyen keveréke lehet a megfelelő megoldás. Az alapjövedelem mértéke függ az ország gazdasági teljesítményétől. Fontos, hogy a kezdeményezés ne sértse (nagy mértékben) az ország finanszírozási pozícióját. Az alapjövedelem összegét a lehetőségekhez kell igazítani, azonban fontos, hogy elérjenek egy olyan szintet, amely valóban biztosítja az alapfokú megélhetést az ország minden lakosa számára. Részben igazat kell adnunk Bergmann (2004) véleményének is, mely szerint egy jóléti államban meg kell teremteni először az olyan alapvető közjavakhoz való egyenlő hozzáférést, mint az oktatás vagy az egészségügy és csak ezt követően beszélhetünk az alapjövedelem kérdéséről.

Ahogy a fejezet elején megfogalmaztuk, eltérő állami berendezkedések és eltérő jövedelmi szintek esetén más célra és másképpen hasznosítható az alapjövedelem gondolata. Az olajban gazdag arab államokban jelentős juttatásokban részesülnek az adott ország férfi állampolgárai. Ez azonban egyrészt a juttatásban részesülő állampolgárok számára a pénz elértéktelenedésével, valamint a társadalmi rétegek közötti polarizáció erősödésével jár. Egy, az alapszintű javaknál jelentősen bőkezűbb juttatás esetén már valószínűleg nagymértékben sérül a munkavállalásra való ösztönzőség is. Ebből következően úgy gondoljuk, hogy az alapjövedelemnek ténylegesen csak az alapvető megélhetéshez szükséges javakat kell biztosítania.

Ha egy gazdagabb állam vezeti be minden lakosnak járó alapjövedelmet, akkor annak az a nem szándékolt következménye lehet, hogy megnő a bevándorlás az adott országba. Ezt a következtetést alátámasztják a korábban is említett, Alaszkában bevezetett feltétel nélküli juttatás tapasztalatai is.¹⁷

¹⁷ Természetesen ebben az esetben sem az alapjövedelem áll kizárólag a bevándorlás mögött, hanem számos más tényező is szerepet játszott (pl.: munkalehetőségek, kedvezőbb adózási feltételek).

Mindezeket összegezve úgy gondoljuk, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetésével kapcsolatos vita során érdemes figyelembe venni az intézmény értékelésén kívül olyan szempontokat is, melyek segítenek megérteni a koncepció kapcsolatát annak környezetével.

6. Összegzés

Dolgozatunk célja a feltétel nélküli alapjövedelem ismertetése volt, melyet a fogalom pontos meghatározásával, valamint annak elméleti elhelyezésével kezdtünk. Véleményünk szerint a jövőben várható társadalmi-gazdasági változások a feltétel nélküli alapjövedelem koncepciójának megvalósítása iránti igény növekedését eredményezhetik. Szerintünk a bizonytalanság általános jelenséggé válhat a társadalmak széles rétegeiben, akik számára a rászorultsági alapon történő segélyezés egyre kevésbé nyújt megnyugtató védelmet. Emellett a munkaerőpiacról tartósan - de legalábbis a segélyre való jogosultság időszakát meghaladóan - kiszorulókat egyre szélesebb rétege szakadhat le a társadalom többi rétegétől. Olyan átalakítás szükséges, amely a bizonytalanság megszüntetésére vonatkozó új igényekhez alkalmazkodva képes a munka árutlanítására¹⁸ az egyén munkaerőpiactól való függőségének csökkentése által. A megoldásnak a lehető legszélesebb rétegek számára biztonságos és elérhető védelmet kell - azaz az élethez szükséges alapvető feltételeket, lehetőleg egyenlő módon - biztosítania. A feltétel nélküli alapjövedelem e célt szolgálja.

Elemzésünk során részrehajlás nélkül értékeltük a feltétel nélküli alapjövedelem intézményét, annak megfelelősége és alkalmazhatósága szempontjából felmerülő kérdések mentén. Bemutattuk, hogy a munkaerőpiacra gyakorolt hatása nem egyértelmű, ugyanis munkavállalás esetén a bérjövedelem teljes összege hozzáadódik az univerzális juttatáshoz, míg rászorultsági elvű segélyezés esetén a többletbevétel e kettő különbségével egyezik meg. Ez nagyobb ösztönzést jelent a segélyezéshez képest. Azonban a biztos, alanyi jogon járó juttatás ellenösztönzőként hathat az öngondoskodásra és adó- és járulékfizetésre. Az univerzális jellegből adódóan - rászorultsági alapú segélyezéssel szemben - a társadalom rászoruló rétegeit teljes mértékben eléri, mindezt alacsonyabb adminisztrációs költségek mellett. Kérdéses azonban, hogy a juttatások önmagukban képesek-e a mélyszegénység és a társadalmi egyenlőtlenségek összetett problémáját megoldani. Véleményünk szerint csak egy átfogó intézkedéscsomag részeként lehet alkalmas a probléma kezelésére, ugyanis a jóléti államok által szolgáltatott közjavakhoz való egyenlő hozzáférés lehetőségét biztosítani kell.

¹⁸ A szakirodalom erre dekomodifikációként hivatkozik. (lásd Esping-Andersen, 1990)

Ha elfogadjuk, hogy a feltétel nélküli alapjövedelem jó intézmény, akkor is szükséges az alkalmazhatóság vizsgálata, ugyanis abból, hogy egy koncepció jó, még nem következik, hogy az alkalmazható minden körülmények között. A feltétel nélküli alapjövedelem bevezetésekor figyelembe veendő feltételek többek között az azonos társadalmi értékválasztáson alapuló konszenzus és a politikai elit érdekeltségének megteremtése. Továbbá fontos olyan paraméterezést és megoldásformát alkalmazni, amely képes egyensúlyt teremteni a finanszírozás és az eredményesség között. Ez a paraméterek szintjén eltérő fejlettségi szintek mellett különböző értékeket jelent. Amennyiben nem elfogadható a politikai elit vagy a társadalom számára, akkor érdemes megfontolni az alapjövedelem gondolatiságához közel álló javaslatot, mint amilyen a negatív jövedelemadó.

Az első hipotézisünkben – H_1 : *A feltétel nélküli alapjövedelem csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségeket* – megfogalmazott állítást elfogadjuk.

Az univerzalista, egalitárius megközelítés révén egy feltétel nélküli, a politikai közösség összes tagja számára nyújtott támogatás valóban képes csökkenteni az egyes társadalmi csoportok közötti konfliktusokat és egyenlőtlenségeket. Mivel a juttatásokból nem szorul ki senki, ezért eredményes eszköznek tekinthető a legelesettebbek támogatásában, a mélyszegénység felszámolásában.

A második hipotézisünkben – H_2 : *A feltétel nélküli alapjövedelem fejlett jóléti államokban felválthatja a rászorultsági elvű segélyezési rendszert* – megfogalmazott állítást elutasítjuk.

Egy ilyen intézmény csupán széleskörű társadalmi egyeztetésen alapulva, konszenzus esetén vezethető be. Alapfeltétel ugyanis, hogy a társadalom tagjai bízzanak az állami intézményrendszer működésében, és hajlandóak legyenek önként részt vállalni a kiterjedtség növekedéséből fakadó esetlegesen magasabb finanszírozási igény előteremtésében.

Véleményünk szerint a feltétel nélküli alapjövedelem gondolata adekvát intézményi válasz lehet a felvetett társadalmi problémára, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni az alkalmazhatóságot korlátozó feltételeket sem. A Magyarországon felvetett LÉT-pénz javaslat jelentős társadalmi korlátokkal szembesül annak ellenére, hogy a lakosság nem elhanyagolható

hányada számára nyújthatna segítséget. Szerintünk nem érdemes elvetni a gondolatot, mivel a közgondolkodás fejlődését elősegítik a társadalmi innovációkkal kapcsolatban folytatott nyílt diskurzusok.

Isaiah Berlin híres hasonlatában két típusra osztotta a gondolkodókat. Vannak, akik egyetlen szilárd elképzeléssel rendelkeznek a világ működéséről (sünök), és vannak olyanok, akik a világ komplexitása miatt egyszerre több - akár egymásnak ellentmondó - elmélet elfogadására képesek (rókák). Egyetértünk a princetoni professzor, Dani Rodrick ezzel kapcsolatos véleményével: a közgazdászok és gazdaságpolitikusok többsége rendelkezik egy világképpel, aminek mentén próbál választ adni a felmerülő problémákra. A problémakezelés során viszont döntő jelentőséggel bír, hogy a szakemberek képesek legyenek az adott körülményeknek, igényeknek megfelelő modellt kiválasztani.

Valóban több rókára lenne szükségünk.

Felhasznált Irodalom

Ackerman, Bruce – Alstott, Anne (1999): The Stakeholder Society, Yale University Press, New Haven

Bánfalvi István (2014): Feltétel nélküli alapjövedelem, Élet és Irodalom, 58. évf. 5. sz.

Bergmann, Barbara (2004): Svéd típusú jóléti állam, avagy alapjövedelem - melyik élvezzen prioritást?, in: Esély, 22. évfolyam, 5. szám, pp. 68-80.

Berlin, Isaiah (1969): Four Essays on Liberty, Oxford University Press, Oxford

Clark, Charles M. A. - Kavanagh, Catherine (1996): Basic Income, Inequality, and Unemployment: Rethinking the Linkage between Work and Welfare, Journal of Economic Issues, 30. évfolyam, 2. szám pp. 399-406.

Douglas, Clifford Hugh (1924): Social Credit, Eyre & Spottiswoode, London

Esping-Andersen, Gosta (1990): The three worlds of welfare capitalism, Princeton University Press, Princeton

Ferge Zsuzsa (2014): A lét jogán, Dinamó blog, http://dinamo.blog.hu/2014/01/17/a_let_jogan, letöltve: 2014.03.21.

Friedman, Milton (1996): Kapitalizmus és szabadság. Akadémiai Kiadó, Budapest

Garai László (2012): Konjunktúra, vagy dekonjunktúra gazdaságpszichológiával vagy gazdaságpszichológia nélkül, Népszabadság Kiadó, Budapest

Gates, Bill (2014): Az American Enterprise Institute rendezvényén elhangott From Poverty to prosperity c. beszéde (lásd: <http://www.businessinsider.com/bill-gates-bots-are-taking-away-jobs-2014-3>, letöltve: 2014.03.18)

Goldsmith, Scott (2005): The Alaska Permanent Fund Dividend: An Experiment in Wealth Distribution, in Promoting Income Security as a Right, ed. Guy Standing, Anthem Press, London

ILO (2014): Global Employment Trends, Geneva

Keynes, John Maynard (1963 [1930]): The economic possibilities for our grandchildren, in: Essays in Persuasion, W.W.Norton & Co., New York

Marcus V. Brancaglione - Bruna A. Pereira (2012): Analytical Report of Three Years of the Pilot

-project of Basic Income Guarantee in Quatinga Velho, <http://recivitas.org/2014/01/15/analytical-report-of-three-years-of-the-pilot-project-of-basic-income-guarantee-in-quatinga-velho/> (Letöltés ideje: 2014. március 3.)

Marshall, T.H. (1950): Citizenship and social class and other essays, Cambridge University Press, Cambridge

Meade, James (1989): Agathotopia: The Economics of Partnership., Aberdeen University Press, Aberdeen

Montesquieu, Charles - Louis (1721): Perzsa levelek, Európa Kiadó, Budapest

OECD (2014): Economic Survey of Hungary, Paris

Paine, Thomas (1774 [1797]): Agrarian Justice In P. F. Foner (szerk.): The Life and Major Writings of Thomas Paine. Citadel Press, New Jersey

Purdy, David (1998): Social Power and the Labour Market, Macmillan, London

Standing, Guy (1992): Arguing for Basic Income, in: P. Van Parijs (szerk.): The need for a new social consensus, Verso, London & New York, pp.47-60.

Standing, Guy (2011): The Precariat: The New Dangerous Class, Bloomsbury Academic, London & New York

Sen, Amartya (1992): A szabadság, mint társadalmi elkötelezettség in: Esély 4. évf., 1. sz.

Skidelski, Robert - Skidelski, Edward (2012): How much is enough? - Money and the Good Life, Other Press, New York

Szabó Katalin (2000): A jóléti államtól az esélyteremtő államig, in: Bara Zoltán - Szabó Katalin (szerk.): Gazdasági rendszerek, országok, intézmények, Aula kiadó, Budapest

Todaro, Michael P. - Smith, Stephen C. (2012): Development Economics, Pearson Education, New Jersey

Török Emőke (2009): A banausziától a bér munkáig. Változások a munka értelmében, Szociológiai Szemle, 19. évfolyam, 4. szám, pp. 43-68

Van Parijs, Philippe (1995): Real freedom for all, Oxford University Press, Oxford

Van Parijs, Philippe (2004): Alapjövedelem: egy egyszerű és erőteljes gondolat a huszonegyedik század számára, in: Esély, 22. évf., 5. sz., pp. 9-41.

Vámos Tibor (2013): Jelek a falon, Népszabadság online, http://nol.hu/archivum/20130119-jelek_a_falon-1360517, letöltve: 2014.03.18.